DEMOKRATIK JAMIYAT RIVOJIDA MA’NAVIY YANGILANISHLAR STRATEGIYASINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Bobojonov Shoxrux Ulug‘bekovich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: shokhrukhbobojonov046@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada demokratik jamiyat rivoji va ma’naviy yangilanishlarning dialektik aloqadorligi ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. “Demokratiya”, “demokratik jamiyat”, “ma’naviy yangilanish” va “strategiya” tushunchalarining mazmun-mohiyati ochib berilib, demokratik taraqqiyotning umumiylik, alohidalik va xususiylik ko‘rinishlari asoslanadi. Mustaqil O‘zbekistonda ma’naviy yangilanishlarning uch bosqichi, ularning ko‘rsatkichlarida inson mezonining o‘rni hamda milliylik va umuminsoniylik dialektikasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: strategiya, milliylik, umuminsoniylik, dialektika, inson mezoni, inson taraqqiyoti indeksi, ma’naviy ambivalentlik, ijtimoiy falsafa

Kirish

Jahon taraqqiyotining hozirgi bosqichida demokratik taraqqiyotga erishgan mamlakatlar tajribasida milliy-ma’naviy barqarorlikni ta’minlashda ma’naviy yangilanishlar strategiyasini amalga oshirishga alohida e’tibor berilmoqda. Umuminsoniy demokratik tamoyillarning e’tirof etilishi, milliy-ma’naviy fazilatlarning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi muhim strategik vazifa sifatida qaralmoqda. Zero, demokratik o‘zgarishlarni faqat institutlar tizimini qayta qurish bilan cheklab bo‘lmaydi: ular fuqarolarning qadriyat yo‘nalishlari, siyosiy va huquqiy madaniyati, ijtimoiy faolligidagi tegishli o‘zgarishlarni taqozo etadi.

Mamlakatimizda demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot hamda ajdodlarimiz boy merosi va milliy qadriyatlarga tayangan kuchli ma’naviyatni shakllantirishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yangi O‘zbekiston –

ma’rifatparvar davlat”, ma’naviy yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash esa Uchinchi Renessans poydevorini qurishning muhim vazifalaridandir [1]. Shu bois demokratik jamiyat taraqqiyotida ma’naviy yangilanishlar strategiyasini shakllantirish masalalarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada muallifning mazkur mavzudagi monografiyasining [2] asosiy xulosalari umumlashtiriladi.

Metod va metodologiya

Tadqiqotning metodologik asosini dialektik metod, xususan, umumaloqadorlik va o‘zaro bog‘liqlik qonuniyati, umumiylik, alohidalik va xususiylik, miqdor va sifat, imkoniyat va voqelik kategoriyalari tashkil etadi. Shuningdek, ma’naviy yangilanishlar haqidagi g‘oyalar evolyutsiyasini o‘rganishda tarixiy-mantiqiy metod, Sharq va G‘arb demokratiya talqinlarini solishtirishda qiyosiy-falsafiy tahlil, ma’naviy yangilanishlarni ta’lim, adabiyot, san’at, madaniy meros va din sohalarining yaxlit tizimi sifatida o‘rganishda tizimli yondashuv qo‘llanildi. Me’yoriy-huquqiy hujjatlar mazmuni tahlil qilinib, xalqaro reytinglar, avvalo, BMT Taraqqiyot dasturining Inson taraqqiyoti indeksi ma’lumotlaridan foydalanildi.

Muhokama

Asosiy tushunchalar va ularning dialektik aloqadorligi. Falsafa qomusiy lug‘atida demokratiya “fuqarolarning ozodligi, tengligi tamoyillarini e’lon qilishga asoslangan siyosiy tuzum shakli” deb ta’riflanadi [3]. “Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati”da esa demokratiyaning ikki mohiyati ko‘rsatiladi: fuqarolar erkinligi va tengligi prinsipi asosida Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan xalq hokimiyatining shakli hamda amalda o‘rnatilgan erkin, adolatli jamiyat va davlatni anglatuvchi siyosiy tushuncha [4]. Ko‘rinadiki, demokratiya institutsional va qadriyatli jihatlarga ega bo‘lib, aynan qadriyatli jihat uni ma’naviyat bilan bog‘laydi.

Xuddi shu lug‘atda ma’naviy yangilanish ma’naviyatning o‘zgarishi, rivojlanishi va boyib borishi jarayoni sifatida tavsiflanadi [4]. Shundan kelib chiqib, ma’naviy yangilanishni ikki yo‘nalishli jarayon deyish mumkin: birinchidan, inson hayoti va jamiyatda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar inson tafakkurida ijobiy sifat o‘zgarishlariga olib

keladi; ikkinchidan, yangilangan ong voqelikdagi o‘zgarishlarning yuzaga kelishi va kechishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Strategiya (yunon. strategia) tushunchasi dastlab harbiy sohada qo‘llanilib, keyinchalik ijtimoiy hayotni rejalashtirish ma’nosini olgan. Kanadalik olim G. Mintsbergning “5P” modeliga ko‘ra, strategiya reja (plan), usul (ploy), xulq-atvor modeli (pattern), pozitsiya (position) va istiqbol (perspective) birligidir [5]. Bundan kelib chiqib, **ma’naviy yangilanishlar strategiyasi** – milliy-ma’naviy tiklanish asoslarini yaratish, milliy taraqqiyot negizida ma’naviy meros, o‘zlikni anglash va umuminsoniy demokratik prinsiplarga mos milliy yuksalishga erishish shart-sharoitlari va omillari majmuidir [2].

Demokratik jamiyat rivoji va ma’naviy yangilanishlar o‘zaro dialektik aloqadordir: demokratik rivojlanish ma’naviy yangilanishlarning muhim sharti bo‘lsa, ma’naviy yangilanishlar, o‘z navbatida, demokratik taraqqiyotning hal qiluvchi omilidir. Ijtimoiy falsafa qonuniyatlari shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon oson kechmaydi: eski tuzumning sarqitlari ma’naviyatda ma’lum davrgacha saqlanib qoladi. Fanda bu holat **ma’naviyat ambivalentligi**, ya’ni bir-biriga zid tushuncha va tasavvurlarning ma’lum vaqt yonma-yon mavjud bo‘lishi deb ataladi. Osoyishta taraqqiyot davrida ambivalentlik deyarli sezilmaydi, burilish pallalarida esa kuchayadi; u insonni islohotlarga daxldorlik va hozirjavoblik ruhida tarbiyalash orqali bartaraf etiladi [2]. F. Musayev ham ma’naviyatning milliy demokratik taraqqiyotdagi ontologik mohiyatini sakkiz yo‘nalishda ko‘rsatib, shaxsdagi siyosiy-axloqiy faollikni milliy demokratiya taraqqiyotining mezoni sifatida baholaydi [6].

G‘oyalar evolyutsiyasi. Jamiyatning ma’naviy yuksalishi haqidagi g‘oyalar Sharq va G‘arb tafakkurida mushtarak tarzda shakllangan [7]. Abu Nasr Forobiy fozil shaharni baxt-saodatga erishish maqsadida o‘zaro yordam qiluvchi kishilar jamoasi sifatida ta’riflab, “barcha xalqlar baxtga erishish uchun bir-birlariga yordam bersalar, butun yer yuzi fazilatli bo‘ladi” degan xulosaga keladi [8]. Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, XVIII asr Yevropa ma’rifatparvarlari J. Lokk, Volter, J.J. Russo, Sh.L. Monteskye, shuningdek, jadidlar – M. Behbudiy, A. Avloniy, A. Fitrat qarashlarida ham jamiyat taraqqiyoti ma’rifat va ta’lim-tarbiya bilan uzviy bog‘lanadi [9]. Bu umumiylik milliy ma’naviy meros va

umuminsoniy demokratik qadriyatlarni bir-biriga qarama-qarshi emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi manbalar sifatida qarash uchun falsafiy asos bo‘ladi.

Demokratik rivojlanishning umumiylik, alohidalik va xususiylik ko‘rinishlari. Zamonaviy tadqiqotlarda demokratiya xalq suvereniteti va jamoatchilikning qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki [10], turli madaniyatlarda har xil shakl oladigan qadriyatlar, munosabatlar va amaliyot majmui [11] sifatida talqin etiladi. B. Butros-G‘oliy umuminsoniy qadriyatlarni tan olish har bir jamiyat va davlatning o‘ziga xos tarixiy, diniy va madaniy xususiyatlariga parda yopish kerak degani emasligini ta’kidlaydi [12].

Shu nuqtai nazardan demokratiyaning uch darajasini ajratish mumkin. **Umumiylik** darajasini xalqaro miqyosda e’tirof etilgan prinsiplar – inson huquqlarining ustuvorligi, qonun ustuvorligi, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi faol ishtiroki, tenglik, hisobdorlik, shaffoflik, erkin va adolatli saylovlar, iqtisodiy erkinlik, hokimiyatni suiiste’mol qilishni nazorat qilish va ko‘ppartiyaviylik tashkil etadi. **Alohidalik** darajasida Markaziy Osiyo xalqlariga xos Vatanga sadoqat, ajdodlar merosini e’zozlash, samimiylik, mehmondo‘stlik, hayo va andisha kabi axloqiy me’yorlar namoyon bo‘ladi. **Xususiylik** darajasini esa o‘zbek xalqiga xos jamoatchilik ruhi, oila, mahalla va vatanparvarlik tuyg‘ularining ustuvorligi, ota-ona va kattalarga hurmat, ona tiliga muhabbat kabi xususiyatlar ifodalaydi [2].

Ta’kidlash joizki, alohidalik va xususiylik umumiy prinsiplarni inkor etmaydi, balki ularning muayyan jamiyatda amalga oshish shaklini belgilaydi. Agar milliy xususiyatlar inson huquqlari, hisobdorlik yoki so‘z erkinligidan chekinishni oqlash uchun ishlatilsa, umumiylik va xususiylik dialektikasi buziladi. Demak, demokratiya ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatdir.

Ma’naviy yangilanishlar bosqichlari va inson mezoni. Mustaqil O‘zbekistonda ma’naviy yangilanishlar jarayonini uch bosqichga ajratish mumkin: milliy-ma’naviy tiklanish bosqichi (1991–2000-yillar); milliy-ma’naviy tiklanishni rivojlantirish bosqichi (2001–2016-yillar); milliy yuksalish bosqichi (2017-yildan hozirgi kungacha) [2]. Uchinchi bosqichda “Islohot – islohot uchun emas, avvalo inson uchun” g‘oyasi ustuvor tamoyilga aylandi, Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi tashkil etildi, Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi qabul qilindi.

Ma’naviy yangilanishlar samaradorligini baholashning hal qiluvchi mezoni insondir. Inson taraqqiyoti konsepsiyasiga ko‘ra, jamiyat taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichi moddiy ishlab chiqarish emas, balki inson va uning salohiyatidir. BMT Taraqqiyot dasturining 2021/2022-yillar hisobotida O‘zbekiston Inson taraqqiyoti indeksi bo‘yicha 191 ta davlat orasida 101-o‘rinni egallagan: indeks qiymati 0,727, kutilayotgan umr davomiyligi 70,9 yil, kutilayotgan ta’lim yillari 12,5, o‘rtacha ta’lim yillari 11,9 ni tashkil etgan [13]. Aholi jon boshiga yalpi milliy daromad bo‘yicha o‘rni bilan Inson taraqqiyoti indeksidagi o‘rni o‘rtasidagi ijobiy farq (18 pog‘ona) mamlakat nisbatan cheklangan daromadni ta’lim va sog‘liqni saqlash yutuqlariga samarali aylantirayotganini ko‘rsatadi. Biroq matbuot erkinligi va korrupsiyani qabul qilish indekslaridagi past o‘rinlar ma’naviy yangilanishning institutsional jihati ijtimoiy-madaniy jihatidan orqada qolayotganidan dalolat beradi [2].

Milliylik va umuminsoniylik dialektikasi. Mustabid tuzum davrida milliylik va umuminsoniylik o‘rtasidagi dialektik birlik buzilgan edi: xalqning mustaqil davlatchiligiga yo‘l qo‘yilmadi, milliy madaniyat “mahalliy” madaniyat sifatida kamsitildi, jamiyat umumbashariy merosdan uzib qo‘yildi, “baynalminallashtirish” bayrog‘i ostida milliy tarix, ona tili va ma’naviy merosdan begonalashtirish holatlari yuz berdi, ko‘p asrlik urf-odat va an’analar eskilik sarqiti sifatida taqiqlandi [2]. Mustaqillik bu dialektik birlikni tiklash imkonini berdi.

Bugungi integratsiyalashuv sharoitida bu dialektika yangi xavflarga duch kelmoqda: kuchli xalqlar madaniyati kichik xalqlarning o‘ziga xosligi va hatto tilini “yutib yuborishi”, rivojlanayotgan mamlakatlar jahon sivilizatsiyasiga ko‘r-ko‘rona ergashishi mumkin. Boshqa tomondan, o‘z madaniyatini yagona namuna deb bilish, ya’ni etnotsentrizm ham jiddiy zarar yetkazadi [14]. I. Ergashev ta’kidlaganidek, jamiyat xalqlarning milliy va umuminsoniy ma’naviy negizlariga tayansa, yuksaklik sari yuz tutadi [15]. Demak, milliy ma’naviyat bo‘lmasa, umuminsoniy ma’naviyat ham bo‘lmaydi; umuminsoniy ma’naviyatsiz esa yuksak millat ham shakllanmaydi [16, 17].

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, demokratik jamiyat rivoji va ma’naviy yangilanishlar dialektik aloqadorlikda bo‘lib, biri ikkinchisining sharti va omili hisoblanadi; ma’naviy yangilanish bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz ijtimoiy-madaniy jarayondir. Ikkinchidan, demokratik rivojlanish umumiylik, alohidalik va xususiylik ko‘rinishlariga ega bo‘lib, milliy xususiyatlar umuminsoniy prinsiplarni inkor etmasdan, ularning amalga oshish shaklini belgilaydi. Uchinchidan, mustaqil O‘zbekistonda ma’naviy yangilanishlar uch bosqichni bosib o‘tgan bo‘lib, hozirgi milliy yuksalish bosqichi aniq institutsional mexanizmlar va milliy madaniyatning dunyoga ochiqligi bilan ajralib turadi. To‘rtinchidan, inson mezoni ma’naviy yangilanishlarning hal qiluvchi ko‘rsatkichi bo‘lib, “inson taraqqiy etmasa, jamiyat taraqqiy etmaydi” degan g‘oya ma’naviy yangilanishlar strategiyasining mohiyatini ifodalaydi. Beshinchidan, ma’naviy yangilanishlar strategiyasi milliylik yoki umuminsoniylikni inkor etish hisobiga emas, balki jahon xalqlarining ilg‘or yutuq va tajribalarini ijodiy o‘zlashtirgan holda milliy o‘zlikni saqlash va boyitish orqali muvaffaqiyatli amalga oshadi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Turdiyev, B. S. (2023). O‘zbekistonda demokratik jamiyat rivojlanishida ma’naviy yangilanishlar strategiyasi: monografiya. Buxoro: Durdona.
3. Nazarov, Q. (Mas’ul muharrir). (2004). Falsafa: qomusiy lug‘at. Toshkent: Sharq.
4. Nazarov, Q., Qarshiboyev, M. va boshq. (2009). Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
5. Mintzberg, H. (1987). The strategy concept I: Five Ps for strategy. California Management Review, 30(1), 11–24.
6. Musayev, F. (2007). Demokratik davlat qurishning falsafiy-huquqiy asoslari. Toshkent: O‘zbekiston.

7. Sobirovich, T. B. (2020). The development of democratic society and spiritual renewal in the views of Eastern and Western thinkers. International Journal of Advanced Research and Review, 5(10), 60–65.
8. Abu Nasr Forobiy. (2004). Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.
9. Sobirovich, T. B. (2020). Evolution of ideas and views on the development of democratic society and spiritual renewals. Scientific Bulletin of Namangan State University, 10, 243–250.
10. Landman, T. (2013). Human rights and democracy: The precarious triumph of ideals. London: Bloomsbury Academic.
11. Klein, A. (2011). Concepts and principles of democratic governance and accountability. Kampala: Konrad-Adenauer-Stiftung.
12. Boutros-Ghali, B. (2002). The interaction between democracy and development. Paris: UNESCO.
13. UNDP. (2022). Human development report 2021/2022. Uncertain times, unsettled lives: Shaping our future in a transforming world. New York: United Nations Development Programme.
14. Ochildiyev, A. (2010). Madaniyat falsafasi. Toshkent: Muharrir.
15. Ergashev, I. (2000). Taraqqiyot falsafasi. Toshkent: Akademiya.
16. Turdiev, B. S. (2024). Balancing national and universal perspectives: The dialectical dynamics in society’s ideosphere. Asian Journal of Basic Science & Research, 6(3), 59–65.
17. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of societal ideosphere: An analytical study of medieval philosophical thought. Philosophy, 8(3), 12–18.